॥ श्रीकृष्णाय नमः ॥

श्रीगोकुलेशटीकानुवादसहितं

सिद्धान्तरहस्यम् ।

સર્વાભીષ્ટપ્રદાયક પિતૃચરણકમલને નમીને કૃષ્ણવાઙ્મૂલ આચાર્યવાણીનું વ્યાખ્યા પ્રયો છું. ઈશ્વરવાક્યોનો અભિપ્રાય યદ્યપિ અતિદુર્ગમ છે, તથાપિ " આ મારો છે ઉદારબુદ્ધિમાન્ જણાવશે. (૧–૨.)

અથ જ્યારે જ **શ્રીગોકુલસ્વામીએ** સ્વમનોભિલષિતપ્રકારકશુદ્ધપુષ્ટિભક્તિમાર્ગ મન કર્યું, ત્યારે જ સ્વમુખારવિન્દફલરૂપ શ્રીમહાચાર્યને જ તે પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય પ્રાકટ્યાર્થ આજ્ઞા આપી, ત્યારે શ્રીમહાચાર્યે પણ ભગવદભિપ્રાયને જાણીને તેમણે આપેલી આજ્ઞાના પ્રકારે જ સ્વપ્રાકટ્ય કરીને ભગવદભિમતપ્રકારક ભક્તિમાર્ગનું પ્ર સ્વમાર્ગીયભક્તિસ્વરૂપને સ્વમાર્ગીયસેવાપ્રકારને માર્ગાન્તરીય ભજનના સાઙ્કર્યા પ્રમાણપૂર્વક નિરૂપ્યાં. તત્તન્માર્ગીય તે તે શાસ્ત્રોમાં કથિત ધર્મો–પુરુષાર્થચતુષ્ટયરૂપ વિવેક પણ છે તે ધર્મોના અને સ્વપ્રકટિતપુષ્ટિમાર્ગનિવેદનના સન્દેહાભાવાર્થ **ભિન્નત્વે** નિરૂપણ કર્યું, પૂજામાર્ગમાં પૂજાર્થ તન્માર્ગોક્તપ્રકારે સમ્ભાવિતદોષનિવૃત્તિપૂર્વક પૂજાકરણ નિરૂપ્યું સ્વપ્રકટિતમાર્ગમાં સર્વદોષનિવૃત્તિપૂર્વક સેવાપ્રકાર વિચારિત નથી એ ચિન્તાએ શ્રીમહાચાર્યને તા દેખીને સ્વયં શ્રીગોકુલેશે આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિરૂપે પ્રકટ થઈને સ્વસેવાપ્રતિબન્ધકદોષનિવૃત્તિપ્ર અસાધારણકારણ તે પ્રકારે ઉપદિશ્યું કે જે પ્રકારે અગ્રે પણ સેવામાં [illegible] શ્રીમહાચાર્ય તો સ્વહૃદયમાં ભગવદુપદિષ્ટને ધરીને સ્વકીયોને પણ જણાવવાને, જે પ્રકારે ભગવદુપદિ સરલતાએ બોધ થાય તદર્થ તત્ર જે માસમાં જે પક્ષમાં જે તિથિએ અને જે સમયે શ્રીગો શ્રીમહાચાર્યને ઉપદેશ કર્યો તેના જ્ઞાપનપૂર્વક કથવાને **"श्रावणस्यामले पक्षे"** ઇત્યાદિ પદ્ય આજ્ઞા કરે છે.

श्रावणास्यामले पक्ष एकादश्यां महानिशि ।

साक्षाद् भगवता प्रोक्तं तदक्षरश उच्यते ॥ १ ॥

श्लोकार्थ:—શ્રાવણના શુક્લપક્ષમાં એકાદશીની મધ્યરાત્રિએ સાક્ષાદ્ ભગવાન્ અક્ષરશઃ વદાય છે (૧)

श्रीगोकुलेशटीका—'श्रावणस्य'–શ્રાવણના–શ્રવણ વિષ્ણુદૈવત હોવાથી તર પણ વૈષ્ણવ હોવાથી ભગવત્સમ્બન્ધિત્વ જણાવવાને 'શ્રાવણ' માસ કહ્યો શુક્લત્વ ત્ય **'अमल'** તત્કથને ભગવત્પક્ષીય સર્વનું નિર્દુષ્ટત્વ જણાવ્યું. હવે તિથિનું નિર્દુષ્ટત્વ **'एक'** પદે નિરૂપે છે, એકાદશી પણ એકાદશેન્દ્રિયદોષનિવારિકા છે, તેથી તિથિ પણ તે જ શ્રીગોકુલમાં અન્તરઙ્ગભક્તોના સર્વ પુરુષાર્થની સિદ્ધિને અર્થે અને તદ્દ્વારા સર્વે જ ગોકુ સર્વપુરુષાર્થની સિદ્ધિને અર્થે 'મહાનિશા'માં જ પ્રાદુર્ભાવ છે, તેમ અત્ર પણ શ્રીમહાચાર્યાર્થ તદ્દ્વારા તદીયોનું સર્વપુરુષાર્થસાધકત્વ તત્તુલ્ય જ છે તેથી અત્ર પણ **'महानिशा'**માં

૧ પૂજામાર્ગ અને સ્વપ્રકટિતસેવામાર્ગનું વૈલક્ષણ્ય અત્ર નિર્દિષ્ટ છે એ અવશ્ય લક્ષ

ાં વ્યૂહરહિત '**साक्षात्**' પુરુષોત્તમપ્રાકટ્યે જ ભક્તોનું ચ
ટ્યે જ શ્રીમદાચાર્યને ઉપદેશ કર્યો એ જણાવવાને '**साक्षाद्** મ૦.

ાદ્યપિ '**भगवता प्रोक्तम्**' એટલાથી જ ચરિતાર્થ સને પણ '**साक्षा**' ચા આશય છે. '**ભગવાનની આજ્ઞાના પ્રકાર બહુ સમ્ભવે છે**, ક્વચિદ્ દ્વારા, ક્વચિત્ **સ્વપ્નદ્વારા** અને ક્વચિત્ "**गिर समाधौ**" ન્યાયે આકાશવાણીદ્વારા જણાવે છે, અત્ર તો ઉક્તસમ્ભાવિતપ્રકારના અભાવપૂર્વક સ્વયં '**साक्षात्**' પૂર્ણપ્રાકટ્યે ઉપદેશ કર્યો એ જણાવવાને '**साक्षात्**' પદ કથ્યુ '**उक्तम्**'માં પૂર્વે '**प्र**' શબ્દનું **કથન** ન કૃપાએ જ–શ્રીમદાચાર્યની પ્રાર્થનાએ નહિ–આવિર્ભવીને કથન કર્યું એ જણાવવાને ાદ્વાક્યકથન સર્વને સમ્યક્ પ્રકારે હૃદયારૂઢ ન થાય તેથી વાક્યાર્થ જ સમ્યગ્ હૃદયારૂઢ તે પ્રકારે પદ્યબન્ધે કથનની પ્રતિજ્ઞા '**तदक्षरश उच्यते**'એ કરે છે '**तत्**'–પૂર્વોક્ત–અક્ષરાર્થ વિચારપૂર્વક–'**उच्यते**'–નિરૂપાય છે. (૧)

કથનની પ્રતિજ્ઞા કરીને સાક્ષાત્સ્વમાર્ગીયસેવામાં પ્રતિબન્ધક અસાધારણ દોષના પ્રકારની પ્રથમત '**ब्रह्मसम्बन्धकरणात्**' ઇત્યાદિએ આજ્ઞા કરે છે.

ब्रह्मसम्बन्धकरणात् सर्वेषां देहजीवयोः ।
सर्वदोषनिवृत्तिर्हि दोषाः पञ्चविधाः स्मृताः ॥ २ ॥

श्लोकार्थ—બ્રહ્મસમ્બન્ધકરણથી સર્વેના દેહના અને જીવના સર્વે દોષની નિવૃત્તિ નિશ્ચિત છે. દોષ પઞ્ચવિધ સ્મૃત છે. (૨)

श्रीगोकुलेशटीका–'**ब्रह्मसम्बन्धकरणात्**'–બ્રહ્મસમ્બન્ધકરણથી—એતન્માર્ગીયાચાર્યદ્વારા ત્મનિવેદનથી–જ '**सर्वेषां**' સર્વેના દેહના અને સર્વેના જીવના સેવાપ્રતિબન્ધક સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે.

૨ ાન્તમા સ્મૃતિમાં તથા ભાગવતમાં 'બ્રહ્મ' 'પરમાત્મા,' અને 'ભગવાન્' એ શબ્દોએ બ્રહ્મલિઙ્ગ–જ્ઞાપકપદ–શબ્દાય છે' એ શ્રીમદાચાર્યના વચનથી 'ઉપનિષદમાં જ '**ब्रह्म**'પદ પુરુષોત્તમ–પક છે અન્યત્ર નહિ' એમ શઙ્કા થાય તો અત્ર '**ब्रह्म**'પદના ઉપાદાનમાં તો આ ાશય છે. જેમ બ્રહ્મમા નર્ગસમત્વ ધર્મ છે, તેમ અત્ર પણ શ્રીમદાચાર્યનિવેદનાન્તર સર્વના ઙ્ગીકારમાં સમત્વ–વૈષમ્ય નહિ–જ છે એ જણાવવાને **ब्रह्म**પદ ધર્યુ છે, અથવા જેમ ગીતામાં ગવતી '**सूपनिषत्सु ब्रह्मविद्यायाम्**' ઇત્યાદિ વચનથી ભગવદ્વાક્યો ઉપનિષદ્રૂપ છે તેમ **ह्मसम्बन्धकरणात्**' ઇત્યાદિ વાક્ય ભગવદ્વાક્યત્વે ઉપનિષદ્રૂપ હોવાથી અત્ર 'બ્રહ્મ'પદ પુરુષો–ાર્થો તદર્થબોધાર્થ ધર્યુ છે, તેથી આ ભક્તિમાર્ગમા **ભગવદીયત્વે** જ '**सर्वदोषनिवृत्तिः**'–ને–અને સેવાયોગ્યત્વ છે, તેથી જ શ્રુતિ પણ આજ્ઞા કરે છે કે [3] "જેને એ વરે છે તેણે જ લભ્ય" **માં ભગવદ્વરણ જ દોષના અભાવનુ કારણ છે, કારણ કે દોષરહિત જ ાક્તિનો હેતુ છે, તેથી આ માર્ગમાં ભગવદીયત્વ જ સર્વદોષનિવૃત્તિનો હેતુ છે.** ામા પૂજાર્થ ભૂતશુદ્ધ્યાદિદોષનિવૃત્તિપ્રકાર બહુ જ કથ્યા છે, તે વિના કેવી રીતિએ અત્ર

. અત્ર 'પુષ્ટિસુધા' વર્ષ ૩ અઙ્ક ૮–૯માં મુદ્રિત શ્રીગોકુલનાથજીનું પત્ર વાંચો. ૨. "**वेदान्ते** ह्मलिङ्गं भागवते तथा । ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानिति शब्द्यते." ३. "**यमेवैष वृणुते** ."

ભગવદીયત્વમાત્રે જ સર્વ દોષનિવૃત્તિ ઘટે ' એમ શઙ્કા થાય તો તેનું સમાધાન નિર્દિષ્ટપદાર્થના સમ્બન્ધે જ **सर्वदोषनिवृत्ति** છે. સર્વાત્મના નિર્દિષ્ટ પુરુષોત્તમ તેથી શ્રીમદાચાર્યે પણ આજ્ઞા કરી છે કે ' [1]કૃષ્ણ. દોષવર્જિત કોઇ પણ દેવ **નથી,'** તેથી ભક્તિમાર્ગમાં **પુરુષોત્તમ જ સેવ્ય હોવાથી** તત્સમ્બન્ધમાત્રે થાય છે એમાં કાંઇ પણ અયુક્ત નથી. આ અર્થનું યુક્તત્વ જણાવવાને ' **हि** ' **માર્ગમાં પુરુષોત્તમના સમ્બન્ધનો અભાવ હોવાથી તત્ર-પૂજામાર્ગમાં-જે છે તેમની સમ્ભાવનાનો પણ સમ્ભવ ભક્તિમાર્ગમાં નથી,** તથા તે દોષ ' **दोषाः पञ्चविधा स्मृता** ' એમ અનુવદે છે (૨)

' **सहजा** ' ઇત્યાદિએ પઞ્ચવિધત્વને ગણાવે છે.

सहजा देशकालोत्था लोकवेदनिरूपिताः ।
संयोगजाः स्पर्शजाश्च न मन्तव्याः कथञ्चन ॥ ३ ॥

श्लोकार्थ.—(૧) સહજ (૨) દેશકાલોત્થ (૩) લોકવેદનિરૂપિત (૪) સંયોગજ ને સ્પર્શજ એ દોષ કોઇ પણ પ્રકારે માનવા નહિ. (૩)

श्रीगोकुलेशटीका—દેહની સાથે જ ઉત્પન્ન થાય તે '**સહજ**' દોષ, કારણ કે દેહ પાઞ્ચભૌતિક છે, તે ભૂતોને ભગવત્સમ્બન્ધનો અભાવ હોવાથી દોષો સમ્ભવે છે, અને પૂજામાર્ગમાં ભૂતશુદ્ધ્યાદિથી તે નિવારાય છે, તેમ જ પૂજાપ્રદેશમાં-પૂજાર્થ આસનાદિશુદ્ધિના વિધ નથી પૂજાપ્રદેશમાં-પણ દોષ છે, અન્યથા, ' [2]ભૂતો અપસર્પો,' ' [3]આસનને પવિત્ર કર ' ઇત્યાદિથી દેશદોષનું નિરાકરણ ન હોય, તેમ જ કાલમાં પણ દોષ છે, કારણ કે ' [4]પ્રાતર્હોમ કરીને જ વા બ્રહ્મયજ્ઞ કરીને વા માધ્યાહ્નિક કરીને પુરુષોત્તમને પૂજવા ' એમ મન્ત્રરાજાનુષ્ઠાનવિધાન છે, પૂજામાં નિયત કાલનું વિધાન હોવાથી તદતિરિક્ત કાલમાં પૂજા કરવાથી કાલદોષ પણ સમ્ભવે છે, તેથી ' **देशकालोत्थाः** ' પદ કહ્યું. આ પ્રકારે દેશકાલોત્થ દોષને નિરૂપીને લોકવેદોત્થ દોષને ' **लोकवेदनिरूपिता** ' પદે કહે છે, ' [5]પૂજાદિએ બ્રહ્મલોકને ' એ વચનથી પૂજાપ્રાપ્ય બ્રહ્મલોકમાં પણ ' [6]હે અર્જુન ' બ્રહ્મલોકપર્યન્તના સર્વ લોકોની પુનરાવૃત્તિ થાય છે ' એ વચનથી પુનરાવૃત્તિનો દોષ તત્ર નિરૂપિત છે, કિઞ્ચ, પૂજાથી પૂજાના અઙ્ગત્વે અગ્નિસ્થાપનપૂર્વક વૈદિકમન્ત્રથી હોમક્રિયા તત્ર પણ ન્યૂનાતિરિક્તદોષ સમ્ભવે જ છે, અન્યથા, ' [7]જેના સ્મરણથી અને નામોક્તિ પ્રાર્થના ન સમ્ભવે. એ પ્રકારે લોકવેદોત્થ દોષનું નિરૂપણ કરીને સંયોગજદોષનું નિરૂપણ પ્ર ઇત્યાદિએ કરે છે, પૂજામાં અભિષેકાદ્યર્થ મન્ત્રાદિએ સંસ્કૃત શઙ્ખાદિજલમાં અસંસ્કૃત સંયોગ થતાં સંયોગજ દોષ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ જ પૂજાર્થ લવાયલા તે પાત્રાદિ પદાર્થ પુષ્પગન્ધાદિને સ્ત્રીશૂદ્રાદિના સ્પર્શથી પણ '**स्पर्शजः**' સ્પર્શજ દોષ થાય છે '**च**' કારથી અન્ય પણ આગન્તુક દૃષ્ટ્યાદિદોષ કથ્યા છે આ પ્રકારે પૂજામાર્ગીય દોષને અનુવદીને ભક્તિમાર્ગનિવેદ નિરાકરણ ' **न मन्तव्या कथञ्चन** ' પદે કરે છે કે તે દોષો ભક્તિમાર્ગમાં ન માનવા- પ. નિ

१. " कृष्णात्पर नास्ति दैव वस्तुतो दोषवर्जितम् " २. ' अपसर्पन्तु ते भूता. " ३. " ... तोय चासनम्." ४. "प्रातर्होम च कृत्वैव कृत्वा वा ब्रह्मयज्ञकम् यद्वा माध्याह्निकं कृत्वा पूजयेत्पु ..." ५. "पूजादिना ब्रह्मलोकम्." ६. "आब्रह्मभुवनाल्लोकाः पुनरावर्तिनोऽर्जुन." ७. 'यस्य ...

ા.' એટલાથી જ નિરાકરણ સિદ્ધ થાય છે, તથાપિ પુન. '**કથઞ્ચન**' શબ્દે પૂજા-
સમ્ભાવના પણ ભકિતમાર્ગમાં નથી એમ અર્થ કર્યો. દોષસમ્ભાવનાના પણ અભાવનો
'**બ્રહ્મસમ્બન્ધકરણાત્**' પદે પૂર્વે કથ્યો જ છે. 'પૂજામાર્ગમાં પૂજાર્થે દોષનિરા-
ારા, કથ્યા છે તેને ત્યજીને શુદ્ધભકિતમાર્ગમા ભગવન્નિવેદનમાત્ર જ સેવાર્થે સર્વદોષ-
જનએ ?' એમ શઙ્કા થાય તો સમાધાન કથીએ છીએ કે 'અધોક્ષજમાં અનર્થોપશમ
વચનથી અને 'મન્નિષ્ઠા ભક્તિ સ્વતઃ જ શ્વપાકોને પણ સમ્ભવથી પવિત્ર કરે છે'[2]
ભકિતમાર્ગ સ્વત. જ સર્વદોષનિવર્તક છે. કિઞ્ચ, ભકિતમાર્ગમા સેવ્ય પુરુષોત્તમ જ
તદ્વિભૂતિરૂપ સેવ્ય નથી, તે પુરુષોત્તમ જ સર્વાત્મના સર્વદોષરહિત નિર્દુષ્ટપૂર્ણગુણ-
થી તન્નિવેદને તત્સમ્બન્ધ થતાં સર્વાત્મના સર્વદોષનિવૃત્તિમાં શુ કથવુ ? તેથી
ભગવદ્ભકતોના સ્વરૂપનિરૂપણમા 'ભગવદીયત્વે જ પરિસમાપ્તસર્વાર્થ તેઓ છે'[3]
ર્પનો અવધિ કથ્યો. છે. યત્ર ભગવદીયત્વમાત્ર જ સર્વપુરુષાર્થતુચ્છકરણ છે તત્ર
ભગવન્નિવેદન કૈમુતિકન્યાયે જ સર્વદોષનિવર્તક સિદ્ધ છે, તેથી વૃથાવલ્ગને શુ ? સર્વ
ન્ય પૂજા તો કર્મમાર્ગની અન્તઃપાતિની હોવાથી તે ભકિત નથી. કર્મમાર્ગને ભગવત્-
અભાવ હોવાથી તે સદોષ, પણ છે. 'ભગવત્પૂજાના વિધાનથી નિર્દોષત્વ છે' એમ જો કહેતા
તો સત્ય, શ્રવણ કરો. પૂજામાર્ગમાં પૂજ્ય વિભૂતિરૂપ હોવાથી તત્ર શુદ્ધપુરુષોત્તમત્વનો
અભાવ હોવાથી પૂજામાર્ગપૂજ્ય સર્વાત્મના સર્વદોષનિવર્તક નથી, તત્ર આવાહનાદિ
વિસર્જનાન્ત ઉપચાર કેવલમન્ત્રાધીન હોવાથી પૂજામાર્ગપૂજ્ય તો પુરુષોત્તમની વિભૂતિમાત્ર
છે, પુરુષોત્તમ તો 'હુ નહિ વેદે, નહિ તપે'[4] 'એક ભકિતએ જ ગ્રાહ્ય છુ'[5] ઇત્યાદિ વચને કેવલ
અનન્ય[6] ભકિતને અધીન છે. તદતિરિકત મન્ત્રાદિને પણ અધીન પુરુષોત્તમ નથી એ પણ એક
મહદ્ જ વૈલક્ષણ્ય છે. કિઞ્ચ, પૂજામાર્ગમાં પૂજ્યદેવતાનો વિનિયોગ મોહનોચ્ચાટનાદિ લૌકિક કાર્યમાં
પણ શ્રવણ છે, પૂજ્યદેવતામન્ત્રના શ્રવણમા પણ અરિત્વાદિ ધર્મોનુ શ્રવણ થાય છે, અને સર્વનિ-
યામક સર્વેશ્વર બ્રહ્મદિસર્વોપાસ્ય આનન્દમાત્રકરપાદમુખોદરાદિ પુરુષોત્તમના સેવકમાં[7] તો અરિત્વાદિ
ધર્મો સમ્ભવતા પણ નથી તેથી ગીતામા પણ ભગવાને આજ્ઞા કરી 'સર્વ ભૂતોમાં હુ સમ છુ,
રે નથી કોઇ દ્વેષ્ય કે નથી કોઇ પ્રિય, જેઓ મને ભકિતએ ભજે છે તેઓ મારામાં છે અને
તેઓમાં છુ'[8] તેમ જ શ્રીમદ્ભાગવતમા 'દેવ અસુર મનુષ્ય યક્ષ વા ગન્ધર્વ પણ મુકુન્દના
ચરણ ભજી સ્વસ્તિમાન્ થાય છે જેમ અમે'[9] એમ પ્રહ્લાદવાકયથી પણ ભકિતમાર્ગનુ અને
તારતમ્ય નિરૂપ્યુ જ છે આથી અધિક કયાં પર્યન્ત કથવુ ? આ દિશા. (૩)

ભકિતમાર્ગમા નિવેદનથી જ સેવાપ્રતિબન્ધક સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે એ હેતુથી
ઇત્યાદિની આજ્ઞા કરે છે.

"अनर्थोपशमं साक्षाद्भक्तियोगमधोक्षजे ।" २ "भक्तिःपुनाति मन्निष्ठा श्वपाकानपि सम्भवात् ।"
यित्वेनैव परिसमाप्तसर्वार्थाः ।" ४ "नाहं वेदैर्न तपसा ।" ५. "भक्त्याहमेकया ग्राह्यः ।"
ताकोने 'અનન્ય ભકતો'ના લક્ષણનુ પણ જ્ઞાન નથી, તેથી દેવાન્તરપૂજા પુષ્ટિમાર્ગમાં અડાવે છે.
જ પુષ્ટિમાર્ગીય સાથે વૈરવૃત્તિએ વિરોધ જ આચરે તેનુ પુરુષોત્તમસેવકત્વ પણ કેમ મનાય ?
. समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः । ये भजन्ति तु मां भक्त्या मयि ते तेषु चाप्यहम् ।"
मनुष्यो वा यक्षो गन्धर्व एव वा । भजन् मुकुन्दचरणं स्वस्तिमान् स्याद् यथा वयम् ।"

अन्यथा सर्वदोषाणां न निवृत्तिः कथञ्चन ।
असमर्पितवस्तूनां तस्माद् वर्जनमाचरेत् ।

श्लोकार्थः—પ્રકારાન્તરે-બીજી કોઇ રીતિએ-સર્વ દોષની નિવૃત્તિ ન વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. (૪)

श्रीगोकुलेशटीका—'**अन्यथा**'-ભક્તિમાર્ગમાં નિવેદન વિના-સર્વ દો નથી. '**कथञ्चन**' શબ્દ પ્રકારાન્તરનો વ્યુદાસ-નિરાસ-કરવાને કહ્યો. એમ સં સર્વદોષનિવૃત્તિને કથીને અગ્રે યાવજ્જીવ દોષસઙ્ક્રાન્તિના અભાવાર્થે તાદૃશ નિવેદીન '**असमर्पितवस्तूनाम्**' ઇત્યાદિએ આજ્ઞા કરે છે. **આ માર્ગમાં ભગવત્સમ્બન્ધ યુક્ત વસ્તુનો સંસર્ગ જ દોષરૂપ છે,** તેથી નિજ અર્થે ભગવદસમર્પિત વ વર્જન-ત્યાગ-'**आचरेत्**' આચરવું-કરવું, અસમર્પિતવસ્તુનો સંસર્ગ પણ ન કર

'એ પ્રકારે અસમર્પિત વસ્તુમાત્રના ત્યાગે અગ્રે તાદૃશ નિવેદીના લૌકિક વ્યવહારની કેવી રીતિએ સિદ્ધિ થશે' એમ આકાઙ્ક્ષા થાય તો તાદૃશની વ્યવહારસિદ્ધિ '**निवेदिभि**' ઇત્યાદિએ આજ્ઞા કરે છે.

निवेदिभिः समर्प्यैव सर्वं कार्यमितिस्थितिः ।
न मतं देवदेवस्य सामिभुक्तसमर्पणम् ॥५॥

श्लोकार्थ—નિવેદીઓએ-જેઓએ નિવેદન કરેલું છે તેમણે-સમર્પીને જ સર્વ કાર્ય કરવું એ **स्थिति-मर्यादा**-છે, દેવના પણ દેવ ભગવાનને સામિભુક્તસમર્પણ થાય એમ સમ્મત નથી. ('

श्रीगोकुलेशटीका—'**निवेदिभि**'-સ્વમાર્ગાનુસાર જેમણે આત્મા નિવેદ્યો છે એ નિવેદીઓએ-'**सर्वम्**'-લૌકિક અને વૈદિક-બ્રાહ્મણભોજનાર્થ સ્વોપભોગાર્થ અને શ્રાદ્ધયાગાદિકાર્યે પણ નિષ્પાદિત પાકાદિક સર્વ '**निवेद्यैव**' ભગવાનને નિવેદીને જ-ભગવાનના નિવેદનાનન્તર પછી જ-કરવું

---

૧ "અગ્રે તાદૃશ નિવેદીના લૌકિક અને અલૌકિક વ્યવહારની સિદ્ધિ કેવા રીતિએ થશે આકાઙ્ક્ષા થાય તો તાદૃશની વ્યવહારસિદ્ધિનો પ્રકાર 'निवेदिभिः' ઇત્યાદિએ આજ્ઞા કરે છે" હોવાથી સર્વે જ પુષ્ટિમાર્ગીઓએ સર્વે લૌકિક અલૌકિક વ્યવહાર સિદ્ધ કરવા થતું નથી, પરન્તુ ઐહિકામુષ્મિકાર્થીએ લોકસઙ્ગ્રહાર્થ પુષ્ટિમાર્ગમાં પણ લૌકિક પ્રાપ્ત થાય તો સ્માર્તાદિવત્ તત્તકાર્ય કરીને તદનન્તર બ્રહ્માર્પણ ન કરતાં પુષ્ટિ લોકસઙ્ગ્રહેચ્છુએ પણ તત્તલ્લૌકિકવૈદિકકરણથી પ્રાક્ જ પ્રભુની આજ્ઞા અવશ્ય પ્રાપ્ત કરવી જ્યારે આજ્ઞા કરે ત્યારે જ તેમની આજ્ઞાપુરઃસર જ ઉચ્ચાવચ લૌકિકવૈદિક કાર્ય પણ કરવાં, આ માં પ્રથમ નિવેદન પશ્ચાદ્ લૌકિકવૈદિક કાર્ય પણ તાદૃશ લોકસઙ્ગ્રહેચ્છુએ યુધિષ્ઠિરરાજ નિવેદ પરન્તુ જે પુષ્ટપુષ્ટિ અને શુદ્ધપુષ્ટિ વૈષ્ણવે 'नान्यत् क्वापि कदाचन' ઇત્યન્ત શ્રીમદ્વલ્લભ પ. નિ આજ્ઞાને જ શિરસા સ્વીકારી છે અને શ્રીગોકુલેશના સેવાસ્મરણ વિના કોઇ પણ દેશમાં તો પણ કાલમાં અન્ય ધર્મ જ નથી એ સિદ્ધાન્ત પ્રભુકૃપાથી જેમને હૃદયારુઢ થઇ અનન્ય ભાગ્યવાન્ ભગવદીયો તો બ્રહ્મરુદ્રાદિ દેવને પણ સ્વપ્ને પણ અર્ચે નહિ તો

ાારનું કરણ એ **નિવેદન**. શ્રીમદ્ભાગવતના સપ્તમસ્કન્ધમાં 'વિષ્ણુને નિવેદિતઅન્ને ...ુ, પિતૃઓને પણ તે જ આપવુ, તે અનન્તત્વાર્થે કલ્પાય છે' એમ સ્મરણ ...ાર્ગીય **સ્થિતિ–મર્યાદા**–છે, અનુલ્લઙ્ઘ્ય આજ્ઞા તે **સ્થિતિ–મર્યાદા**, જેમ ...ને કાર્ય કરવાથી કર્તા વૈદિક દોષભાક્ થાય છે, તેમ અત્ર પણ **ભક્તિમાર્ગીય** ...ાર્ય કરવાથી પણ ભક્તિમાર્ગીયદોષભાક્ થાય છે એ જણાવવાને **'સ્થિતિઃ'** ...દાત્વ કથ્યું. એમ વસ્તુમાત્રનુ નિવેદનાવશ્યકત્વ કથીને કદાચિદ્ ભગવદર્થસમ્પાદિત ગૃહમાં સ્થિત કોઇક બાલકે વા સ્ત્ર્યાદિએ અજ્ઞાનથી સ્વાર્થે વા અન્યાર્થે વિનિયોજ્યું સમ્પાદિત વસ્તુ **સામિભુક્ત–અર્ધભુક્ત–થયુ**, અને તે અવશિષ્ટને અસમર્પિત પભોગાર્થ સમર્પવાને ઇચ્છે તો ભક્તિમાર્ગમાં તત્સમર્પણના નિષેધની **'न मतम् पदे देवस्य'**–બ્રહ્માદિ જે **દેવ** તે દેવના પણ **દેવ** આરાધ્ય પુરુષોત્તમને તેવું **સમર્પણ** નથી, **દેવદેવ** પ્રભુને સામિ–અર્ધ–ભુક્તનું સમર્પણ સમ્મત નથી. ભક્તિમાર્ગમાં **પુષ્ટિમાર્ગપ્રવર્તક** શ્રીમદાચાર્યચરણને પણ તે સમ્મત નથી, તેથી તે ન જ . સ્વોપભોગાર્થ આનીત વસ્ત્રાદિકમાંથી સ્વોપયુક્ત વસ્ત્રાદિ ભગવાનને સમર્પીને સ્વોપભોગ ...ષ્ટનુ સ્વોપભોગાવશિષ્ટનુ–સમર્પણ જો ભગવાનને કરવા ઇચ્છે તો તે પણ **'सामिभुक्त'**–...ભુક્ત–છે તેનું પણ **'देवदेव'**ને સમર્પણ સમ્મત નથી (૫)

આ પ્રકારે સામિભુક્તસમર્પણનો નિષેધ કથીને સર્વાત્મના સર્વથા સદાકર્તવ્યપ્રકારની આજ્ઞા **'स्मात्'** ઇત્યાદિએ કરે છે.

तस्मादादौ सर्वकार्ये सर्ववस्तुसमर्पणम् ।

दत्तापहारवचनं तथा च सकलं हरेः ॥ ६ ॥

न ग्राह्यमिति वाक्यं हि भिन्नमार्गपरं मतम् ॥६½॥

श्लोकार्थ.—તેથી સર્વકાર્યમાં સર્વવસ્તુનુ સમર્પણ આદિમાં કરવુ. દત્તાપહારવચન અને ...ં કાંઇ પણ ગ્રહવું નહિ' એ વાક્ય ભિન્નમાર્ગપર છે. (૬½)

---

૧ અને શ્રીમહાપ્રભુજી પણ તાદશ અનન્ય સૌભાગ્યવાનને તેવી હીનમધ્યમ આજ્ઞા ...અત એવ ટીકામાં एवकार શ્રીગોકુલેશે પણ લ્યબન્ત 'निवेद्य' સાથે જ પ્રયોજ્યો, પરન્તુ ...ાાથે પ્રયોજ્યો નહિ, અર્થાત્ कार्यमेव એમ આજ્ઞા ન કરી, પરન્તુ 'निवेद्यैव' એમ 'कार्यम्'નુ નિયમન ન કર્યુ, પરન્તુ નિવેદનનું જ નિયમન કર્યુ. આથી એમ નિષ્પન્ન ...વૈદિક સર્વ જ કાર્ય પ્રભુનિવેદન વિના કદાપિ ન કરવુ. એનુ તાત્પર્ય સર્વથા એમ તો ...ે એ જ લૌકિકવૈદિક કાર્ય કરવાં જ, અર્થાદ્ 'निवेद्यैव समर्प्यैव' વાક્ય E proposition ...roposition માનવાથી મહાન્ વિપ્લવ થઇ જાય છે એમ આહ્વાનપાયવિશારદ તો ...ી શકશે જ. પરન્તુ જેને મીમાંસાનો ગન્ધ નથી, જેને एवकारના અર્થનું પણ ભાન ...મતિના પણ સમક્ષ શ્રીગોકુલેશના આ પરમનિગૂઢ અર્થનો આવિષ્કાર કરવામાં જો ...થયો હોય તો શ્રીગોકુલેશ જ કૃપા કરીને તે બાલિશતાની પણ ક્ષમા કરો.

ऽर्नोनिवेदितान्नेन यष्टव्यं देवतान्तरम् । पितृभ्यश्चापि तद् देयं तदानन्त्याय कल्पते ।

શ્રીગોકુલેશટીકા[1]—'**तस्मात्**,'–પૂર્વે અસમર્પિતવસ્તુનો સમ્બન્ધ કરી પછીથી અર્ધભુક્તસમર્પણુ પણ ન કરવુ એમ આજ્ઞા કરી તેથી–'**आदौ**'-પૂર્વે–જ '**सर्ववस्तु**'પદે ભાર્યાપુત્રાદિનુ પણ '**समर्पण**' કર્તવ્ય છે, વિવાહાન પૂર્વે જ સ્વોપયોગાર્થ જ તેમનુ નિવેદન કર્તવ્ય છે, એ જ પ્રકારે પુત્રની પ પુત્રાદિનું પણ સમર્પણુ કર્તવ્ય છે. **सर्वकार्ये**–સર્વકાર્યનિમિત્તે–તે તે કાર્ય સમર્પણુ કરવુ, સમર્પણુ કરીને પશ્ચાત્ તે તે કર્મો કર્તવ્ય છે. અત્ર કોઇક પૂર્વ પ "ભક્તિમાર્ગમાં ભગવન્નિવેદિત જ વસ્તુનો વિનિયોગ સ્વાર્થે કર્તવ્ય છે–અનિવેદિ એમ નિયમ કર્યો, પરન્તુ એકાદશસ્કન્ધમાં તેનો નિષેધ શ્રવાય છે, જે આ નિવેદિત દીપાવલોકનનો પણ ઉપયોગ કરવો નહિ,[2]"એ શઙ્કાને માર્ગભેદે પરિહરવાને **दत्त** ઇત્યાદિની આજ્ઞા કરે છે. '**दत्तस्य**'–દત્ત નૈવેદ્યાદિનો–પુનઃ સ્વાર્થે '**अपहार**'–ગ્રહણુ–'**सकलं न ग्राह्यम्**' 'દત્ત વસ્ત્રાદિક પણુ સકલ ન ગ્રહવુ' **इतिवाक्यम्**' એ સ્મૃતિ **परम**'–ભિન્નમાર્ગપરત્વે–દ્વિવિધ ભક્તિમાર્ગથી અતિરિક્ત કર્મમાર્ગપરત્વે–'**मतम्**'–. એ છે કે તે પૂજામાર્ગમાં ભક્તિમાર્ગત્વ જ નહિ હોવાથી નિવેદનનુ સ્વરૂપ જ ત્ત્ર નિવેદનનુ કથન ભક્તિમાર્ગમાં જ છે, અને તેથી જ શ્રીમદ્ભાગવતમાં '**श्रवणं कीर्तनं**' એ ભક્તિમાં નિવેદનનું પણુ કથન છે તેથી ભક્તિમાર્ગમાં જ નિવેદન છે. અન્યત્ર નહિ. ૨ એકાદશસ્કન્ધમાં 'દાર, સુત, ગૃહ, પ્રાણુ જે કાંઇ હોય તે પરમાત્માને નિવેદવુ"[3] હે ઉદ્ધવ ! આત્મ વેદીના એ પ્રકારના ધર્મોએ મારામાં ભક્તિ ઉત્પન્ન થાય છે, પછી કયો અર્થ અવશિષ્ટ રહે છે' વચનથી ભક્તિમાર્ગમાં જ ભક્તિજનકત્વે નિવેદનપ્રકાર કથ્યો છે, તેથી–ભક્તિમાર્ગમા પુરુ. જ સેવ્ય છે અને જીવ સેવક છે તેથી ભક્તિમાર્ગમાં સેવકે ભગદુપભુક્તથી–ભગવદુચ્છિષ્ટથી–સ્વનિર્વાહ આવશ્યક છે તેથી–અને ઉદ્ધવે પણુ 'આપે ઉપભુક્ત માલા ગન્ધ વસ્ત્ર અલઙ્કારે ભૂષિ અને આપનુ ઉચ્છિષ્ટ લેનારા અમે દાસો' ઇત્યાદિ વચન કથ્યું છે તેથી પણુ–**ભગવદુચ્છિ ભોજન જ દાસનો** સ્વધર્મ છે,[5] ભુક્તાવશિષ્ટ જ ઉચ્છિષ્ટ -હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં જ માર્ગાન્તરમાં નહિ–તત્સમર્પિત ભોજન છે, તેથી જ ભગવાને પણ આજ્ઞા કરી છે કે ' પત્ર, પુ ફલ, જલ, જે કાંઇ મને ભક્તિથી પ્રકર્ષે આપે છે, તે–પ્રયતાત્માનું ભક્તિએ ઉપહૃત–હુ ભોજન કરું છું.'[6] ' ભક્તિએ ઉપહૃત હું ભોજન કરુ છુ '[7] વચનથી ભક્તિમાર્ગમાં જ ભોજન આવશ્યક છે, નહિ કે ભક્ત્યતિરિક્ત પૂજામાર્ગમાં પણુ, તેથી ભક્તિમાર્ગાતિરિક્ત માર્ગોમાં **निवेदन**પદનો "નૈવેદ્યાદિનું દાન ' થાય છે, નહિ કે ભક્તિમાર્ગવત્ સમર્પિતનો ' અઙ્ગીકાર. સ્વસત્તાનાશપૂ પરસત્તાનું ઉપાદાન તે **दान**, જેમ કે બ્રહ્મણને ગોદાન કરીએ છીએ તેમાં સ્વસત્તાન

---

૧ પુષ્ટિમાર્ગના વિરોધીઓએ આ સંસ્કૃત ટીકા 'મહારાજ લાયબેલ કેસ' ને પ્ર અતીવ વિચિત્ર અર્થ કરી મૂકયો છે, તેથી વિવેચક વાચકે આ ટીકા સાવધાન ચિત્ત આધુનિક પણ્ડિતમ્મન્ય તો શ્રીકૃષ્ણુનો અને શ્રીમદાચાર્યચરણુનો પણ ભેદ માનીને તે આક્ષે પને છે તે પણુ અરુન્તુદ જ છે, તેથી જ અત્ર વિશેષતઃ સાવધાનતાની પ્રાર્થના. दीपावलोक मे नोपयुञ्ज्यान्निवेदितम् ।" ૩ " दारान्सुतान्गृहान्प्राणान्यत् परस्मै निवेद ૪. "एवधर्मैर्मनुष्याणामुद्धवात्मनिवेदिनाम् अयि सञ्जायते भक्तिः कोन्योर्थोस्यावशिष्यते ।" ૫. નિ ઉચ્છિષ્ટ લેતા ભાગ્યવાનને ઉપહસન્ત વસન્ત આ વિચારશે ખરો ? ૬. पत्र पुष्प फल तोय भक्त्या प्रयच्छति । तदहं भक्त्युपहृतमश्नामि प्रयतात्मनः । ૭ भक्त्युपहृतमश्नामि ।

.દાન કરાય છે, પુનઃ તે ગૌ આપણા ઉપભોગાર્થે થઈ શકતી નથી, તેમ ગોદાન
માર્ગમાં નૈવેદ્યાદિનું પણ દાન જાણવું, અને તેથી જ 'दत्तापहारवचनम्'
વિષય છે, દત્તાપહારનિષેધકર શ્રુતિવાક્યો છે, અને તેથી જ નૈવેદ્યાતિરિક્ત 'ભગવાનને
ય 'सकलं' સકલ 'न ग्राह्यम्' ગ્રાહ્ય નથી' એમ જે કથ્યુ તે તો ભિન્નમાર્ગપરત્વે
ભક્તિમાર્ગાતિરિક્ત પૂજાદિમાર્ગપરત્વે-'मतम्' સર્વ પ્રમાણે સમ્મત છે,
મા પ્રમાણ તો " આપે ઉપભુક્ત " ઇત્યાદિ પૂર્વે કથાયું જ છે. (૬½)

ભક્તિમાર્ગાતિરિક્ત માર્ગમાં પૂજ્યનૈવેદ્યાદિનું અગ્રહણ સોપપત્તિક પ્રતિપાદીને ભક્તિમાર્ગમાં
કષ્ટે જ ભગવદીયોનો વ્યવહાર કર્તવ્ય છે—અન્યથા નહિ—એમ જણાવવાને
ઇત્યાદિની આજ્ઞા કરે છે.

सेवकानां यथा लोके व्यवहारः प्रसिध्यति ॥ ७ ॥

.था कार्यं समर्प्यैव सर्वेषां ब्रह्मता ततः ॥ ७½ ॥

र्थ—લોકમાં સેવકોનો વ્યવહાર જે પ્રકારે પ્રકર્ષે સિદ્ધ થાય તે પ્રકારે સમર્પણ કરીને
.થી સર્વેની બ્રહ્મતા થાય છે (૭½)

गोकुलेशटीका-'**सेवकानां**'—ભગવદીય દાસોનો-ભગવદુચ્છિષ્ટ જ ગ્રાહ્ય છે-અન્ય
'હ' એવો '**व्यवहारः**' પ્રકાર જેમ લોકમાં '**प्रकर्षे** નિઃશઙ્કે **सिध्येत्**' સદ્ધિ થાય તેમ-અતિપ્રસિદ્ધતાએ-
શઙ્કતાએ-સેવકોએ સમર્પીને કરવુ. નિ.શઙ્કતા જ વ્યવહારસિદ્ધિનો પ્રકર્ષ. તેવા પ્રકારે વ્યવહાર
.થી જ '**सर्वेषां**' સર્વ ભગવદીયની '**ब्रह्मता**' નિર્દુષ્ટતા થાય છે 'બ્રહ્મ નિર્દોષ અને સમ છે'[1]
મે **વચનથી** ભક્તિમાર્ગમાં સર્વેનું નિર્દુષ્ટત્વ અને નિવેદનાનન્તર સમત્વ જ્ઞાપિત થાય છે, સર્વેનું
સ્વજાતીયત્વ-ભગવદીયત્વ-થાય છે યદ્યપિ ઉપનિષદ્‌માં બ્રહ્મના અનન્ત જ ધર્મો નિરૂપિત છે તથાપિ
અત્ર ભક્તિમાર્ગમાં 'સેવોપયોગિ નિર્દુષ્ટત્વ' અને 'ભગવદીયત્વે સમત્વ' એ ધર્મદ્વયનો જ નિર્દેશ
ભજનોપયોગિત્વે કર્યો. (૭½).

'ભક્તિમાર્ગમાં પ્રવેશ સતે પણ સત્ત્વાદિગુણભેદે પ્રકૃતિના વૈષમ્યથી ભગવદીયત્વ સતે પણ
સર્વેની સમતા કયે પ્રકારે?' એમ આશઙ્કીને **गङ्गात्वम्**' ઇત્યાદિ શ્લોકે ગઙ્ગાદૃષ્ટાન્તે તે શઙ્કાને
પરિહરે છે.

गङ्गात्वं सर्वदोषाणां गुणदोषादिवर्णना ॥ ८ ॥

'गङ्गात्वे न निरूप्या स्यात् तद्वदत्रापि चैव हि ॥ ८½ ॥

ार्थ—સર્વદોષની ગુણદોષવર્ણના ગઙ્ગાત્વપર્યન્ત જ, તદનન્તર તો તે વર્ણના જેમ
નિરૂપ્યા-નિરૂપણીય-કે-દોષત્વે નિરૂપ્યા નથી-તેમ અત્ર પણ યુક્ત જ છે.

ोकुलेशटीका-જેમ **सर्वदोषाणां**-સર્વજલદોષની '**गुणदोषादिवर्णना**' ગુણદોષાદિની
પર્યન્ત જ થાય છે યત્ર પર્યન્ત '**गङ्गात्वम्**'-ગઙ્ગાપ્રવેશ-નથી, '**गङ्गात्वे**' ગઙ્ગાપ્રવેશા-
જલનું ગઙ્ગાત્વે જ સર્વધર્મોપયોગિત્વ થાય છે, તદ્વત્ યત્રપર્યન્ત ભક્તિમાર્ગીય
. કૃત નિવેદન હોતું નથી તત્રપર્યન્ત જ ભગવદ્‌ભજનમાં તેના ગુણદોષાદિનો વિચાર સમ્ભવે
ગવદીયત્વ સમ્પન્ન થતા જ પૂર્વે આશઙ્કિત સત્ત્વાદિગુણભેદે કૃત દોષ ભજનબાધક સમ્ભવતા
થી જ શ્રુતિમાં પણ 'જેને એ વરે છે તે[redacted] એમ વરણને જ ભગવત્પ્રાપ્તિમાં હેતુ

---

[1] निर्दोषं हि समं ब्रह्म। २. यमेवैष वृणुते [redacted]।
तथा